

birlikte gerek müderrisler gerekse kadırlıklar için biri mansıb, diğeri pâye olmak üzere iki statü belirlendi. Böylece bir makamın fiilen verilmesine "mansıb", aynı makamın fiilen işgal edilmeden sadece rütbe ve unvanının alınıp kullanılmasına ise "pâye" denildi. Mevleviyet statüsünde kadılık olarak zikredilen şehirlerin çoğunun aynı zamanda pâyeleri de bulunmaktaydı.

BİBLİYOGRAFYA :

Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi (nşr. Abdülkadir Özcan, TD, sy. 33 [1982] içinde), s. 39, 49-50; Cevdet, *Târih*, I, 111; Ali Emîri Efendi, "Meşihât-i İslâmiyye Târihçesi", *İlmiyye Sahnâmesi*, s. 304-320; Emin Bey, "Târihçe-i Tarîk-i Tedrîs", a.e., s. 647; A. Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi Tarihine Başlangıç: Fâtih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul 1946, s. 127-128; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 87-103; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 36; Midhat Seretoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s. 166-167, 223; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul 1990, I, 230, 331, 324; İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara 1994, s. 12-17; Fahri Unan, *Fâtih Külliyesi: Kuruluşundan Günümüze*, Ankara 2003, s. 206 vd.; Arif Bey, "Devlet-i Osmâniyye'nin Teessüs ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulemâ", *DEFM*, I (1332), s. 137-144; Şinasi Altundağ, "Osmanlılarda Kadıların Selâhiyet ve Vazifeleri Hakkında", *TTK Bildiriler*, VI (1967), s. 342-354; Pakalın, II, 519-521; Ebû'lulâ Mardin, "Kadı", *İA*, VI, 44-45; F. Müge Göçek, "Mewlewiyet", *EI*² (İng.), VI, 1029-1030.

FAHRİ UNAN

MEVLEVİYYE

(مولویه)

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye
(ö. 672/1273)
nisbet edilen tarikat.

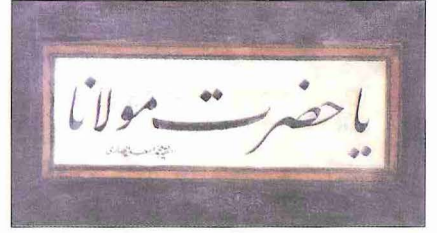
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mevlevî silsilesinde tarikatın piri olarak sayılmaktadır. Eflâkî, Mevlevîliğin ilk kaynaklarındandır. *Menâkıbü'l-Ârifin*'de Mevlânâ'nın tarikat silsilesini Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî, babası Bahâeddin Veled, Şemsüleimme es-Serahsî, dedesi Hatîb-i Belhî, Ahmed el-Gazzâlî, Ebû Bekir en-Nessâc, Muhammed ez-Zeccâc, Cüneyd-i Bağdâdî, Serî es-Sakatî, Ma'rûf-i Kerhî, Dâvûd et-Tâî, Habîb el-Acemî, Hasan-ı Basrî vasıtasıyla Hz. Ali'ye ulaştırır (II, 998); Mevlânâ'dan sonra da silsileyi Şems-i Tebrîzî ile sürdürüp onun Sultan Veled'e, Sultan Veled ile Hüsâmeddin Çelebi'nin Ulu Ârif Çelebi'ye, Ulu Ârif Çelebi'nin Şemseddin Emîr Âbid, Selâhaddin

Zâhid ve Hüsâmeddin Vâcid Çelebilere, Emîr Âbid Çelebi'nin Emîr Âdil Çelebi'ye telkin ettiğini söyleyerek kendi dönemine kadar getirir (a.g.e., II, 999).

Mevlevîlik başlangıçta Anadolu'daki diğer tasavvuf akımları gibi âdâb ve erkânı belirlenmiş ve tekke düzeni kurulmuş klasik bir tarikat niteliğinde değildi. İbn Battûta, ilk dönem sûfilerine nisbet edilen Cüneydiyye, Harrâziyye gibi tarikatın müesseseseleşmesinden önce adları "Mevlânâ" olan bazı zümrelerden bahsetmektedir. Mevlânâ'nın ders verdiği medresenin yanına bazı binalar yaptıran Hârizmî Emîr Tâceddin Mu'tezz-i Horasânî, ona bir de âşıklar yurdu (dârü'l-uşşâk) kurmak istemiş, fakat Mevlânâ bu teklifi ve gönderdiği 3000 altını geri çevirip "Biz şu atlas kubbenin altında ev kurmayız" matla'lı gazelini söylemişti. Ancak onun daha sonra Sultan Veled'in ısrarı üzerine medresenin yanına yoksullar için birkaç odanın inşasına razı olduğu bilinmektedir. Bu dönemde medresenin toplantı odası (cemaathâne) bazan misafirlerin kaldığı bir ev olarak da kullanıldığına göre Mevlânâ'nın oturduğu medresenin henüz sağlığında iken küçük bir tekke mahiyeti taşıdığı söylenebilir.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin tasavvufta son mertebe saydığı melâmet neşvesine sahip bulunan Mevlânâ, türbe yapmanın ve üstüne kubbe örtmenin mâna erlerince makbul olmadığını söylemesine rağmen yerine halife bıraktığı Hüsâmeddin Çelebi dönemindeki en önemli olay, Sultan Veled'in teşvikiyle ve Muînüddin Süleyman Pervâne ile karısı Gürcü Hatun'un maddî destekleriyle mezarının üzerine bir türbe yapılmasıdır. Bu olaydan sonra Mevlânâ'nın, babasının, büyük oğlu Alâeddin'in ve Şeyh Selâhaddin'in gömüldüğü eski gül bahçesi bir ziyaretgâh haline dönüşmüş ve bu ziyaretgâh için vakıflar kurulmaya başlanarak Mevlânâ mensupları içinde bulunan imamların, mesnevîhanların, semâ meclislerinde beste çalıp söyleyenlerin, bu işlere nezaret edenlerin ve onların hizmetini görenlerin geçimleri vakıftan sağlanır hale gelmiştir.

İlk tarikatlaşma faaliyetlerini başlatan Hüsâmeddin Çelebi'den (ö. 683/1284) sonra 691 (1292) yılında irşad makamına geçen Sultan Veled (ö. 712/1312), Anadolu'da siyasî ve içtimâî sıkıntıların yaşandığı bu dönemde babasının görüşlerini yayabilmek, vakfın gelirlerini arttırmak, yeni vakıflar tesis etmek ve elden çıkanları geri alabilmek için Anadolu'ya hâkim olan Moğollar, siyasî iktidarı temsil eden

Mehmed Esad Yesârî'nin celt ta'lik "Yâ Hazret-i Mevlânâ" levhası (Emin Barın koleksiyonu)

Selçuklu hânedanı mensupları ve Türkmen beyleriyle iyi ilişkiler kurmada başarı gösterdi; daha sonra da yetiştirdiği halifeleri Amasya'ya, Kırşehir'e, Erzincan'a yollayıp buralarda zâviyeler kurdurarak Mevlevîliği yaymaya başladı. Babası ve Hüsâmeddin Çelebi gibi müderrislik yapan Sultan Veled de medresede, bir cemaathâne, büyük kubbeli veya eyvan örtülü bir mekânda, mescidde yahut kendisinin ya da mensuplarından birinin evinde eski sûfiler gibi zikir, semâ ve sohbet meclisleri düzenliyordu; onun da bir tekkesi yoktu. Konya Mevlevîhânesi türbenin yapımından sonra kurulmuştur.

Sultan Veled'in irşad makamına oğlu Ulu Ârif Çelebi'yi bırakması tarikatın tarihinde dönüm noktası oluşturmuş ve bu olayın ardından Mevlevîlik "çelebi" unvanıyla anılan Mevlânâ soyuna mensup şeyhler tarafından temsil edilmeye başlanarak Konya Mevlânâ Dergâhı ve çelebîlik makamı Mevlevîyye tarikatının idare merkezi haline getirilmiştir. Gittiği hemen her yerde bir zâviye kurarak Mevlevîliğin yayılmasına büyük katkı sağlayan Ulu Ârif Çelebi, babası Sultan Veled'in sağlığında ve sonrasında Mevlânâ ailesinin Anadolu'daki yegâne dinî otorite temsilcisi hânedan olduğunu vurgulayan propaganda amaçlı seyahatlerde çıkmış ve önce Moğol hakimiyeti altındaki Selçuklular'ın doğu topraklarına giderek Sivas, Tokat, Bayburt, Erzurum, Irak, Tebriz, Mervend ve Sultâniye'de önde gelen yöneticilerle görüşmüştür. Kastamonu, Denizli, Kütahya, Birgi gibi önemli beylik merkezlerini içine alan bu seyahatlerde Selçuklu Devleti'nin çöküşüyle yükselen Türkmen beylerinden Germiyan Emîri Alişiroğlu, Kütahyalı Yâkub Bey ve Aydınolu Mehmed Bey ona intisap ederek Mevlevîyye'nin Konya dışındaki ilk önemli merkezlerinin temellerini atmışlardır. Böylece Sultan Veled ve Ulu Ârif Çelebi'nin gayretleri

sonucu yaygınlaşmaya başlayan Mevlevîlik XIV. yüzyılın ilk yarısında âyin, erkân ve kıyafet açısından da kuruluş sürecini tamamlayarak XV. yüzyıla intikal etmiştir. Ulu Ârif Çelebi'nin ardından çecelebilik makamına sırasıyla Şemseddin Âbid Çelebi ve Hüsâmeddin Vâcid Çelebi geçmiştir.

Mevlevîliğin kuruluş döneminde Mevlânâ'ya büyük bir saygı ile bağlı olanlar, aralarında yönetici zümreye mensup kişiler de bulunmakla birlikte genellikle geniş halk kitleleriydi. Kendisini temsilen çecelebilik makamına gelenler de halkın yanı sıra devlet adamları tarafından sevilmiş ve sayılmışlardır. Meselâ Ulu Ârif Çelebi'nin beylikler döneminde Menteşeoğlu, Germiyoğlu, Aydınoğlu, Eşrefoğlu, Sâhibataoğlu beyleriyle arası çok iyiydi. Onun müridlerinden Kalemioğlu Ahî Mehmed Bey'in 1310-1320 yılları arasında kurduğu Karaman Mevlevî Zâviyesi, Karamanoğulları'ndan Mevlevî Mirza Halil Yahşi Bey ile Alâeddin Ali Bey tarafından yenilenmiş, Manisa Mevlevîhânesi 770'te (1368-69) Saruhanoğlu İshak Çelebi tarafından ve Antalya Mevlevîhânesi de (779/1377 civarı) Tekeoğlu Mehmed Bey tarafından tesis edilmiştir. Amasya, Kırşehir ve Erzincan'da ise mevlvihâneler halifeler tarafından kurulmuş ve bunların açıldıkları yerlerde iktidarların müsamahası, hatta yardımı ile birer de vakıf oluşturulmuştur. Kuruluşundan itibaren mevcut siyasi ve içtimai düzenin bozulmasına yol açacak hareketlere girmemeyi ve daima yönetim çevrelerinin yanında olmayı tercih eden Mevlevîlik, bu dönemde çeşitli beyliklerin arazilerinde zengin vakıflar elde ederek ekonomik bakımdan sağlam bir yapıya kavuşmuştur.

Mevlevîliğin yayılışında, çecelebilik makamından hilâfet alan Mevlevî şeyhleri ile Mevlânâ soyunu Sultan Veled'in kızı Mutahhara Hatun kolundan sürdüren ve "inâs çecelebisi" olarak bilinen Mevlânâ ailesinin diğer kanadına mensup şeyhlerin rolü Konya çecelebilerinden daha fazladır. Celâleddin Ergun Çelebi ile Abâpûş-i Velî diye tanınan Balı Mehmed Çelebi bunların başında gelir. Nüfuzlu bir şahsiyet olan Ergun Çelebi, kurduğu Kütahya Erguniye Dergâhı'nı Konya ve Afyon'dan sonra Mevlevîliğin üçüncü büyük merkezi haline getirmiş, Abâpûş-i Velî de ileride tarikatın yayılmasında büyük rol oynayan Afyonkarahisar Mevlevîhânesi'ni tesis etmiştir.

İlk devirlerde Karamanoğulları ile Ege'de Saruhanoğulları, Menteşeoğulları, Aydınoğulları gibi beyliklerde yaygın olan

Mevlevîlik, Osmanlı topraklarına II. Murad tarafından Edirne'de açılan (829/1426) mevlvihâne ile girebilmiş, bunu II. Murad'ın ümerâsından Yahşi Bey'in Tire Mevlvihânesi'ni kurması takip etmiştir. Tarikatın âdâb ve erkânı da bu yıllarda Konya'da çecelebilik makamında bulunan II. Pîr Âdil Çelebi döneminde (1421-1460) düzenlenerek kesin şeklini almıştır. Sâkib Dede, erkân ve âdâbın Âdil Çelebi zamanında keşf yoluyla konulduğunu belirtir ki bu, kendisine verilen "Pîr" lakabının sebebini de izah etmektedir. *Fâtih Mehmed II Vakfiyeleri*'ndeki kayıttan, İstanbul'un fethinden sonra Akataleptos Manastırı Kilisesi'nden camiye dönüştürülen Vezneciler'deki Kalenderhâne Camii'nin bir süre Mevlevî zâviyesi olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İstanbul'un ilk âsitâne veya mevlvihânesi ise 897'de (1491) II. Bayezid'in izniyle dönemin vezirlerinden İskender Paşa'nın av arazisi üzerine kurulan Kulekapı (Galata) Mevlvihânesi'dir. İstanbul bununla Konya'dan sonra en önemli Mevlevî şehri haline gelmiş ve tasavvufî anlayış, edebiyat ve sanatıyla başlı başına bir kültür ortamı teşkil etmiştir.

Osmanlı kamu yönetiminde köklü değişikliklerin yapıldığı II. Bayezid döneminde başta tarikatlar olmak üzere âyan ve eşraf aileleriyle bunların kontrolündeki aşiretlere kısmî faaliyet serbestliği tanınarak taşra denetiminin onlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. Yapılan hukukî ve idarî düzenlemeler sırasında Mevlevîliğe bir imparatorluk kurumu statüsü kazandırılmış ve sağlıklı bir maddî yapıya kavuşabilmesi için de vergi muafiyeti getirilerek vakıflar tahsis edilip düzenli nakdî yardım gibi imtiyazlar tanınmıştır. Bu bağlamda tarikatla vakfedilen iskân alanlarından toplanan avârız-ı divâniyye ve tekâlif-i orfiyye çecelebilik makamına bırakılmış, ayrıca Konya'daki Türbe-i Celâliyye mahallesinden merkezî yönetimin topladığı âdet-i ağınam türbe vakfına, bâd-ı hevâ ile resm-i arûs vergileri de Konya Mevlevî Âsitânesi'ne verilmiştir. Bunların yanı sıra devlet yılın belli dönemlerinde Mevlevî dergâhlarına maddî yardımda bulunmaya başlamıştır.

XVI. yüzyılın ilk yarısında Mevlevîliğin yayılmasında Afyonkarahisar Mevlvihânesi şeyhi Abâpûş-i Velî'nin oğlu Divane Mehmed Çelebi'nin büyük katkısı olmuştur. Halep, Burdus, Eğirdir, Sandıklı, Mısır (Kahire), Kudüs, Şam, Cezayir, Sakız, Midilli mevlvihâneleriyle muhtemelen Lazkiye, Tebriz, İsfahan, Bağdat ve Fas

mevlvihâneleri onun tarafından tesis edilmiştir. XVI. yüzyılın başlarında Anadolu'da halkın tamamı Mevlevî birçok köy bulunurken devlet kurumu statüsü kazanma süreci içerisinde Mevlevîlik, devlet ricâlinin intisabıyla köylerden kasabalara ve kasabalardan şehirlere intikal ederek gittikçe yüksek zümreye mal olmaya başlamıştır. Meselâ Konya Pîri Mehmed Paşa Zâviyesi Vezîriâzam Pîri Mehmed Paşa, Eskişehir Mevlvihânesi Vezir Çoban Mustafa Paşa, Kilis Mevlvihânesi Emîr Abdülhamîd el-Murtazâ, Halep Mevlvihânesi Ulvân ve Fûlâd mirzalar, Peçuy Mevlvihânesi Yakovalı Hasan Paşa, Ankara Mevlvihânesi Ankara Beylerbeyi Cenâbî Ahmed Paşa, Şam Mevlvihânesi Vali Hasan Paşa, Kudüs Mevlvihânesi Emîr Gazi Ebû Seb tarafından tesis edilmiştir.

915 (1509) yılında çecelebilik makamına geçen Hüsrev Çelebi, bu görevini Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinde de sürdürmüş ve onun zamanında Mevlevîlik büyük bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmenin Anadolu'daki Safevî propagandasının en yoğun günlerinde meydana gelmesi, Osmanlı yönetiminin bu propagandaya karşı halk üzerinde nüfuz sahibi olan Bektaşilik ile Mevlevîliği denge halinde tutma çabasının bir göstergesidir. Hüsrev Çelebi'nin ölümünün (968/1561) ardından yerini alan Ferruh Çelebi döneminde artan vakıf gelirleri sebebiyle çecelebiler arasında ihtilâf çıkmıştır. Ferruh Çelebi'nin 991'de (1583) merkezî hükümet tarafından azledilmesiyle Mevlevîlik bir sarsıntı geçirmiştir. Çelebilik makamının on sekiz yıl süreyle boş kaldığı bu dönem, Ferruh Çelebi'nin oğlu I. Bostan Çelebi'nin tayiniyle sona ermiştir. İstanbul'a giderek I. Ahmed'le görüş-tükten sonra dergâhın tevliyet ve vakıflarını kurtaran I. Bostan Çelebi'nin zamanında (1601-1630) Mevlevîlik süratle toparlanmıştır. *Meşnevî* şârihi İsmâil Rüşûhî Ankaravî, Gelibolu ve Beşiktaş mevlvihânelerinin ilk şeyhi Gelibolulu Ağazâde Mehmed Hakîkî Dede, Kartal Dede, Cünûnî Ahmed Dede gibi Mevlevî büyükleri onun döneminde yetişmiştir. Tarikatın önemli merkezlerinden Gelibolu Mevlvihânesi Ağazâde Mehmed Hakîkî Dede, Selânik ve Üsküp mevlvihâneleri Melek Ahmed Paşa, ikinci Bursa Mevlvihânesi Cünûnî Ahmed Dede tarafından onun zamanında açılmıştır.

İstanbul'da Galata Mevlvihânesi'nde ilk postnişin Şeyh Yunus Efendi ile başlayıp Divane Mehmed Çelebi'nin halifesi Safâî Dede ile (ö. 940/1533) kurumlaşmayı

sürdüren Mevlevîlik daha sonra açılan Yenikapı, Kasımpaşa ve Beşiktaş mevlîhâneleriyle şehrin sosyal ve kültürel hayatının temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Yenikapı Mevlîhânesi, 1006'da (1597) yeniçeri başhalifesi Malkoç Mehmed Efendi tarafından şeyhi Kemal Ahmed Dede için yaptırılmıştır. IV. Murad devrinde etkili olan mevlîhânelerin ikinci şeyhi Doğanî Mehmed Dede, Kadızâdeliler'in baskılarına rağmen saray mensuplarını kendine bağlamayı başarmış, ancak bu durum Sadrazam Sofu Mehmed Paşa gibi bürokrasi içinde sivrilmeye çalışan devlet adamlarının Mevlevîliğe intisap ederek tarikatın devlet nezdindeki itibarını şahsî çıkarları için kullanmalarına yani Mevlevîliğin siyasileşmesine yol açmıştır. Yenikapı Mevlîhânesi'nde başlayan bu gelenek son dönemlere kadar devam etmiştir. Kemal Ahmed Dede'den sonra XVII. yüzyılda mevlîhâneye postnişinlik yapan Doğanî Ahmed, Sabûhî Ahmed, Câmî Ahmed, Kârî Ahmed dedeler çelebilik makamı tarafından tayin edilmiş ve o makamın temsilcisi olarak görev yapmışlardır.

Galata Mevlîhânesi Safâî Dede'nin ardından postnişinliğe gelen Mesnevîhan Mehmed Dede döneminde bir süre Halvetîler'in tasarrufuna verilmişse de XVII. yüzyılın başlarında Sırrî Abdi Dede burayı tekrar Mevlevîliğe bağlamıştır. Ancak Sırrî

Dede, I. Bostan Çelebi tarafından görevinden alınarak yerine İsmâîl Rusûhî Ankaravî tayin edilmiştir (1019/1610). Ankaravî, şeyhi I. Bostan Çelebi ile yeniden hız kazanan tarikatı yaygınlaştırma faaliyetini İstanbul'da sürdürmüş ve *Minhâcû'l-fukarâ* ve *Mesnevî Şerhi* gibi tarikatın mahiyeti, âdâb ve erkânına dair yazdığı eserlerle Mevlevî düşüncesinin Osmanlı fikir hayatında önemli bir rol üstlenmesinde köprü görevi yapmıştır.

Ankaravî'nin Galata Mevlîhânesi'ne atanmasının ardından Sırrî Dede, İstanbul'un üçüncü mevlîhânesi olan Kasımpaşa Mevlîhânesi'ni, yine aynı dönemde Sadrazam Ohrili Hüseyin Paşa da Beşiktaş Mevlîhânesi'ni kurmuştur (1031/1622). Beşiktaş Mevlîhânesi'nin ilk şeyhi Ağazâde Mehmed Hakikî Dede, müridi Ohrili Hüseyin Paşa vasıtasıyla Mevlevîliğe önemli bir siyasî destek sağlamıştır. İstanbul mevlîhâneleri pâyitaht merkezli Osmanlı tarikat kültüründe çok önemli bir yere sahip olmasına rağmen Mevlevîlik burada diğer tarikatların çoğundan daha az sayıda tekke açmıştır. Bunun başlıca sebebi, Mevlevîliğin tasavvuf kültürünün klasik boyutunu oluşturması, düşünce, edebiyat, mûsikî, irfan ve erkânı ile seçkin bir düzeye hitap etmesi ve mevlîhânelerin büyük bir külliye planında kurulmasıdır.

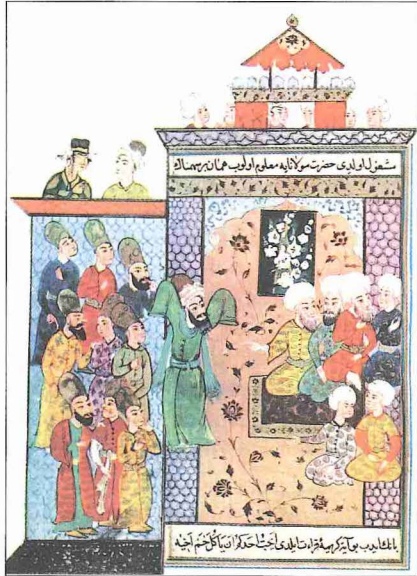
XVII. yüzyılda Sadrazam Bayram Paşa ikinci Kayseri ve Amasya mevlîhânelerini, Muslu Ağa ikinci Tokat mevlîhânelerini ve Türkmen Mustafa Ağa da Gaziantep Mevlîhânesi'ni kurmuşlardır. IV. Mehmed devrinde Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın desteğiyle hünkâr şeyhliğine kadar yükselen Vanî Mehmed Efendi'nin tarikatlar aleyhindeki faaliyetleri neticesinde Mevlevîler'in "yasağ-ı bed" diye tarih düşürdükleri 1077 (1666) yılında semâ yasaklanmıştır. Bu dönemde Anadolu'da bazı mevlîhâneler kapanmış, Konya'daki dahil olmak üzere birçoğu da kapanma tehlikesi geçirmiştir. Semâ yasağı 1095'te (1684) kaldırılmış ve bu olaya da "nağme" kelimesiyle tarih düşürülmüştür. Bu yüzyıldan itibaren tam anlamıyla olgunlaşan ve içtimai-siyasî hareketlerden uzak duruşu sebebiyle devletin desteğini sağlayarak çeşitli şekillerde takibata uğramış başka tarikat mensuplarının her zaman sığınacakları bir kapı haline gelen tarikat III. Selim ile II. Mahmud'un Mevlevî oluşları ve 1826'da Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bektaşî tekkelerinin kapatılması sayesinde resmî itibarına bir defa daha kavuşmuştur.

Âyan, eşraf ve tarikatlara tanınan yetki ve muafiyetlerin kısıtlanmaya çalışıldığı III. Selim döneminde (1789-1807) kendisi de bir Mevlevî olan padişaha ilk tepki, kazanılmış haklarından geri adım atmak istemeyen çelebilik makamından gelmiş ve tarikatın en önemli gelir kaynağını oluşturan Evkâf-ı Celâliyye'nin Dârüssaâde ağasının kontrolüne verilmesinin ardından avârız muafiyetini kaybetme tehlikesiyle karşılaşan Mehmed Çelebi bu uygulamaların sebebi olarak gördüğü Nizâm-ı Cedîd'e karşı tavrı almıştır. Bununla birlikte Yenikapı Mevlîhânesi şeyhi Ebûbekir Dede ve onu takip eden Galib ve Ali Nutkî dedeler ıslahata destek vermişlerdir. Özellikle sarayda mesnevîhanlık yapan Şeyh Galib ile III. Selim arasındaki yakın ilişki, İstanbul Mevlevîliği'nin reformcu niteliğini göstermesi bakımından önemlidir. İstanbul'dakilerin sonuncusunu teşkil eden Üsküdar Mevlîhânesi, bu dönemde Galata Mevlîhânesi şeyhi Halil Nûman Dede tarafından şehir dışından gelen dervişler için zâviye olarak inşa edilmiştir. II. Mahmud, Mevlevîliğe girince dergâhları ziyaret etmiş, maddî ve mânevî destekte bulunmuştur. Onun döneminde de tarikata olan ilgi özellikle yöneticiler arasında sürdürülmüş, Mevlevî devlet adamlarından Hâlet Efendi sayesinde birçok mevlîhânelerin bakım ve onarımı yapılarak şeyhlerine maaş bağlanmıştır. Yeniçeriliğin ortadan kaldırılması sürecinde Mevlevîler'in devletin yanında yer alması bu tarikat mensuplarına karşı ilginin devamını sağlamıştır. Abdülmedid ve Abdülaziz devirlerinde de devletin içinde bulunduğu iktisadî ve siyasî istikrarsızlık sebebiyle mevlîhânelere bağlı vakıf gelirlerinin ve yapılan bağışların azalmaya başlamasına rağmen Mevlevîliğin halk üzerindeki etkisini ve itibarını göz ardı edemeyen devlet adamları mevlîhânelerin ihtiyaçlarını karşılamayı sürdürmüşlerdir.

Tanzimat'tan sonra Abdülaziz'in hal'inde, II. Abdülhamid'in cûlûsunda ve hürriyet hareketlerinde Mevlevîliğin değil Yenikapı Mevlîhânesi şeyhi Osman Selâhaddin Dede ve oğlu Mehmed Celâleddin Dede'nin şahsî tesirleri olmuştur. Abdülhamid, Anadolu'daki çeşitli mevlîhânelere yardım göndermiş, bu arada Kütahya Mevlîhânesi yeniden yaptırılırken Afyonkarahisar, Gelibolu ve Bursa mevlîhâneleri tamir ettirilmiştir.

Mevlevîhâneler XVIII ve XIX. yüzyıllarda daha ziyade kendi şeyhleri tarafından açılmış, harap veya yıkılmış olanları yine

Mevlânâ'yı semâ esnasında gösteren bir minyatür (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1479, vr. 110*)

onlar tarafından yeniden inşa ettirilmiş- tir. Urfa, İpek (Hüdâverdi Paşa), Bahâriye, Üsküdar ve Hanya mevlevihâneleri ile Samsun, Manisa, Çorum ve Çankırı'daki ikinci mevlevihâneler bu devirde kurulmuş- tur.

Mevlevî muhibbi olan ve Mevlânâ nes- linden gelen Konya Dergâhı postnişini Ab- dülhalim Çelebi'ye (ö. 1926) kılıcını ku- şattıran Sultan Reşad (V. Mehmed) döne- minde Mevlânâ Dergâhı'nda, Yenikapı ve Bahâriye mevlevihânelerinde büyük onarı- m ve yenilemeler gerçekleştirilmiştir. Balkan ve I. Dünya-Çanakkale savaşları sırasında mevlevihâneler sosyal dayanış- ma ve yardımlaşma görevi üstlenmiştir. Tren hattına yakın olan Yenikapı Mevlevî- hânesi'nde bir hastahane kurulmuş, post- nişin encümeninin toplantı ve yönetim merkezi olarak kullanılan Galata Mevle- vihânesi'nde Şeyh Ahmed Celâleddin De- de'nin başkanlığı altında yardım toplan- mış ve Kıbrıs, Girit gibi adalardaki mevle- vihâneler müslümanlar için bir sığınak ve Anadolu'ya geçiş yeri vazifesi görmüştür. I. Dünya Savaşı'na girilmesiyle cihâd-ı mu- kaddes ilân edildiğinde Veled Çelebi'nin (İzbudak) kumandası altında Mücâhidin-i Mevleviyye Alayı adını taşıyan bir gönüllü alayı kurulmuş ve Filistin cephesinde çar- pışmıştır.

Tekkelerin kapatıldığı 1925 yılından sonra Konya makam çelebisi Abdülhalim Çelebi'nin oğlu Mehmed Bâkır Çelebi Mev- levîlik merkezini Halep'e taşıyarak Türkiye dışındaki bütün mevlevihâneleri bu mer- keze bağlamıştır. Ancak Hatay meselesin- de Bâkır Çelebi'nin Türkiye lehine faaliyet göstermesi Suriye hükümetince casus- luk olarak değerlendirildiğinden 1937'- de Türkiye'ye geldiğinde bir daha geri dönmesine izin verilmemiştir; bu sebeple de 1943 yılında İstanbul'da ölümüne ka- dar yerine kardeşi Şemsülvâhid Çelebi vekâlet etmiştir. 1944'te Suriye hüküme- tinin aldığı bir kararla çelebilik makamı- la birlikte Mevlevîlik de kurum olarak tari- he karışmıştır.

Tekke ve zâviyelerin kanunla kapatıl- malarına rağmen Hacı Bektâş-ı Velî ve Mevlânâ türbeleri 1926'da çıkarılan yeni bir kanunla müze olarak ziyarete açılmış- tir. Mevlânâ'nın "şeb-i arûs" denilen ölüm yıl dönümü törenleri ise 1946 ve 1954 yıl- larında Konya'da yapılan küçük çaptaki semâ gösterileriyle başlamıştır. Yurt için- den ve yurt dışından katılan Mevlânâ hak- kındaki çalışma ve yayınlarıyla tanınmış pek çok ünlü isim, şeb-i arûs törenlerinin dünya çapında bir ilgi alanı oluşturmalarına

katkıda bulunmuştur. Mevlânâ ve Mev- levîlik üzerine Batı'da uyanan ilgi, özel- likle Mehmed Bâkır Çelebi'nin oğlu Celâ- leddin Çelebi'nin teşebbüsleriyle Avrupa ülkelerinde ve Amerika Birleşik Devletle- ri'nde Mevlevî mukabelesinin maddî ve metafizik anlamları üzerine konferanslar verilip sohbetler yapılmasına, hatta ora- larda yeni mevlevihânelerin kurulmasına imkân hazırlamış, sonuçta içeriden ve di- şarıdan yürütülen çabalarla Mevlevî âdâb ve erkânının kesintisiz bir şekilde yaşa- ması sağlanmıştır.

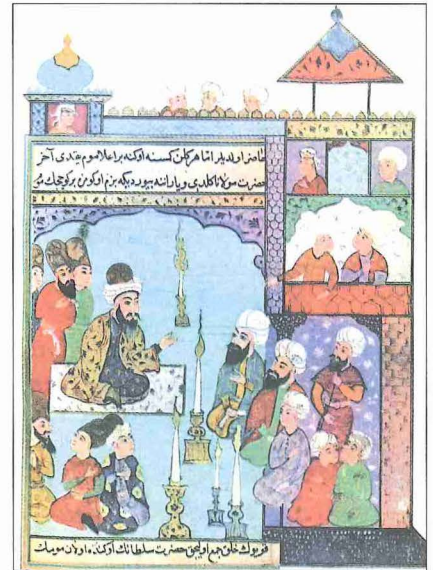
Teşkilât ve Yönetim. İçinde Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin türbesi bulunan Konya Mevlânâ Dergâhı "pîr evi" ve "âsitâ- ne-i âliye" sayılarak diğer şehir ve ülkeler- deki mevlevihâneler buradan yönetilmi- ştir. Yönetimin başındaki Mevlânâ soyun- dan gelen ve onu temsil eden postnişine "makam çelebisi", "çelebi efendi" veya kısaca "çelebi" adı verilir; diğer mevlevihâ- nelerin şeyhleri ise Mevlânâ'nın maddî- mânevî vârisi konumundaki çelebinin ve- kilidir. Makam çelebisi herhangi bir mev- levihâneyi ziyarete gittiğinde irşad ma- kamı ve semâhânedeki şeyh postu kendi- sine bırakılır ve tekkenin şeyhi onun so- luna otururdu. İlk zamanlarda çelebilerin hayatta iken yerlerine aileden birini hali- fe seçmeleri, ileride bu makama kimin geçeceği konusunda çıkması muhtemel anlaşmazlıkları önlemiştir. Daha sonra makam çelebileri Konya Mevlânâ Dergâ- hı'nın ileri gelen dedeleri (dergâh zâbitanı) tarafından atanmaya başlamışsa da va- kıf gelirleri yüzünden çelebiler arasında cereyan eden çekişmeler tayinlerin padi- şah tarafından yapılmasına yol açmıştır. Meclis-i Meşâyih'in kurulmasının (1866) ardından çelebilik için bu meclis tarafın- dan seçilen isim şeyhülislâma bildirilir, onun padişaha sunmasından sonra da bir saray iradesiyle çelebiye tebliğ edilirdi (bk. ÇELEBİ EFENDİ).

Mevlevihânelerin başındaki şeyhler çelebinin verdiği meşihatnâme veya icâzet- nâme ile göreve başlardı. Önceleri her- hangi bir halifeden hilâfetnâme alanlar şeyh tayin edilmekte iken daha sonra çelebilik makamı gibi şeyhliğin de babadan oğula geçmeye başlaması şeyhlerle çele- biler arasında ciddi sürtüşmelerin çıkma- sına yol açmıştır. Mevlevî teşkilâtının en önemli unsuru olan mevlevihâneler fonk- siyonları bakımından âsitâne ve zâviye adıyla ikiye ayrılır. Binbir günlük eğitimle çile çıkarılıp "dede" olunabilen tam teşkı- lâtlı mevlevihâneler âsitâne, böyle bir eğitim için teşkilâtlandırılmayanlara da

zâviye denilmiştir. Âsitânenin zâviyeden büyüklüğü sebebiyle zâviye şeyhleri dere- ce bakımından âsitâne şeyhlerinden aşā- ğı sayılır. Çile denen mânevî eğitim mut- fakta başladığından âsitânelerde önce- likle bulunması gereken mimari birim, yönetiminden sorumlu kişilere "tekke zâ- bitanı" adı verilen matbah-ı şeriftir.

İlk dönemlerde Konya'da Mevlânâ Der- gâhı'na (âsitâne-i âliye) bağlı birkaç zâ- viye olduğu bilinmektedir. Mevlânâ'nın hayatında önemli rol oynayan şahsiyetle- rin medfun bulunduğu veya tarikatın ta- rihinde önemli olayların meydana geldiği yerlerde kurulan bu zâviyelerin çoğu gün- nümüze ulaşmamıştır; Mevlânâ ile Şems-i Tebrîzî'nin ilk buluştuğu yerde inşa edi- len mescid, türbe-mescidden oluşan Şems Zâviyesi ve Meram'daki Âteşbâz-ı Velî Zâviyesi bunlar arasındadır. Konya'- daki diğer iki zâviye ise Sadrazam Pîrî Mehmed Paşa'nın 930 (1524) yılında yap- tırdığı Pîrî Mehmed Paşa Zâviyesi ile içi- de Üveys Dede oğlu Mahmud Dede'nin kabrinin yer aldığı 947 (1540) tarihli Mah- mud Dede Zâviyesi'dir. Konya Mevlânâ Dergâhı'ndan sonra Osmanlı Devleti'ndeki diğer âsitâneler derecelerine göre şöyle sıralanır: Karahisarısâhib (Afyon), Mani- sa, Kütahya, Halep, Galata (Kulekapı), Ye- nikapı, Kasımpaşa, Beşiktaş (sonra Baha- riye), Bursa, Kahire, Kastamonu, Eskişe- hir, Gelibolu, Rumeli Yenişehir (Larissa).

Mevlânâ'yı halkla sohbet ederken gösteren bir minyatür (TSMK, Revan Köşkü, nr. 1479, vr. 82^b)

Geniş bir bahçe içerisinde bina edilen âsitâneler semâhâne, türbe, mescid, matbah-ı şerif, meydân-ı şerif, dede hücreleri, selâmlık ve harem dairesinden oluşur. Âsitânenin türbesinde genellikle Mevlî meşâyihinin ulularından bir zat medfundur; meselâ Afyonkarahisar Âsitânesi'nin türbesinde Mevlevîlik'te ikinci pîr sayılan Divane Mehmed Çelebi yatmaktadır. İsmâil Rusûhî Ankaravî, Şeyh Galib, Ali Nutkî, Ahmed Celâleddin, Nazif ve Abdülbâki dedeler gibi âlim ve sanatkarlar

şeyhlik yaptıkları mevlevîhânelerin türbe ve hazîrelerine (hâmûşân) defnedildikleri için İstanbul âsitâneleri daha fazla önem kazanmıştır.

Zâviyeler zamanla, tarikatların kurumlaşmasından önceki devirlerde sahip oldukları hüviyetlerini kaybedip sadece birer âyin ve ibadet mekânı haline gelmişlerdir. Antep, Kıbrıs, Trablusşam zâviyeleri gibi bazıları bulundukları yer itibarıyla stratejik önem taşıdıklarından bir menzil ve barınak, başlıca menzil veya liman

yolları yahut Konya'dan geçen hac yolu üzerinde bulunan Karaman, Antakya, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine'dekiler gibi bazıları da konaklama tesisi görevi yapmıştır. XVII. yüzyıla kadar zâviyeler imparatorluğun gelişmesiyle birlikte yayılmış ve geniş halk kitlelerine hitap etmiştir. XVI. yüzyılda Lazkiye civarındaki Kozluk ve Vakıf köyleriyle Kütahya civarındaki Çakır köyü gibi birçok Mevlî köyünün bulunduğu ve Ayasuluk'un (Selçuk) Hoca İbrâhim mahallesi ile Ede köyünde de birer mevlevîhâne olduğu bilinmektedir. Mevlevîlik yüksek tabaka arasında yayılmaya başlayınca Demirci, Marmaris, Niğde, Tavşanlı gibi küçük yerlerdeki zâviyeler bir şeyhle birkaç dervişten ibaret kadrolarıyla muhripsizlik ve neyzensizlik yüzünden mukabele dahi yapamaz hale gelmiştir. Sayıları 129 olarak tesbit edilen ve pek çoğunun bugün izine rastlanmayan zâviyeler içinde en önemlileri Konya Şems Türbe-Zâviyesi ile Mevlânâ'nın annesinin medfun bulunduğu Karaman Mevlevîhânesi'dir. İzmir, Şam, Mekke, Medine, Kudüs, Kıbrıs ve Bağdat zâviyeleri de ünlü mevlevîhâneler arasındadır. Gayri müslim devletlerin sınırları içinde kalan zâviyeler kapanmış, müslüman devletlerin idaresine giren şehirlerdeki mevlevîhâneler ise çevrenin desteğiyle dergâhın meşihatında bulunan son şeyhin vefatına kadar açık kalmıştır.

Mevlevîliğin iç teşkilâtında müntesipler hiyerarşik açıdan şeyh, dede, çilekeş can ve muhip olarak dört dereceye ayrılır ve bu derecelerin tamamı derviş veya ihvan sayılırdı. Pîr ve postnişinlik makamlarını işgal eden şeyhin mukabele (âyin) sırasında posta oturma, *Megnevî* okutma ve tarikata girmek isteyenleri kabul edip etmeme gibi yetkilerinin yanında tekkenin ve vakıf mallarının yönetilmesi gibi sorumlulukları da vardı. Konya'daki Şems ve Âteşbâz-ı Velî zâviyelerinin şeyhlerine "Şems dedesi" ve "Âteşbâz dedesi" denirdi. Bu iki zâviyede şeyh olanlar cuma günleri Mevlânâ Dergâhı'na gidip protokoldeki yerlerini alarak mukabeleye katılırlardı. Makam çelebisi şehirdeki mevlevîhânelere birine şeyh tayin edince ona icâzetenâmesini genellikle Âteşbâz dedesi veya Şems dedesi götürürdü.

Mevlevîliğe intisap eden şeyh tarafından sikkesi tekbirlenmiş sâlike "muhip", ikrar verip binbir günlük çilede olana "çilekeş can" veya "matbah canı" ve ikrar verip matbahta binbir gün çile çıkararak dergâhta hücre sahibi olmuş sâlike "de-

MEVLEVÎ POSTNİŞİN ÇELEBİLERİNİN LİSTESİ

Adı	Hangi tarihte şeyh olduğu Hicrî / Milâdî	Şeyhlik süresi
1. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (ö. 672/1273)	—	—
2. Hüsameddin Çelebi (ö. 683/1284)	672/1273	11 yıl
3. Sultan Veled (ö. 712/1312)	683/1284	29 yıl
4. Ulu Ârif Çelebi (ö. 719/1319)	712/1312	6 yıl
5. Şemseddin Âbid Çelebi (ö. 739/1338)	719/1319	20 yıl
6. Hüsameddin Vâcid Çelebi (ö. 742/1342)	739/1338	3 yıl
7. Emîr Âlim Çelebi (ö. 751/1350)	742/1342	9 yıl
8. Muzafferüddin Çelebi (ö. 770/1368)	751/1350	19 yıl
9. II. Emîr Âlim Çelebi (ö. 798/1395)	770/1368	28 yıl
10. II. Mehmed Emîr Ârif Çelebi (ö. 824/1421)	798/1395	26 yıl
11. II. Emîr Âdil Çelebi (ö. 865/1460)	824/1421	41 yıl
12. Cemâleddin Çelebi (ö. 915/1509)	865/1460	50 yıl
13. Hüseyin Çelebi (ö. 969/1561)	915/1509	54 yıl
14. Ferruh Çelebi (ö. 1010/1601)	969/1561	41 yıl
15. I. Bostan Çelebi (ö. 1040/1630)	1010/1601	20 yıl
16. Ebûbekir Çelebi (ö. 1050/1640)	1040/1630	10 yıl 2 ay
17. III. Mehmed Ârif Çelebi (ö. 1052/1642) (ana tarafından Mevlânâ soyundandır)	1050/1640	26 ay
18. Pîr Hüseyin Çelebi (ö. 1077/1666)	1052/1642	25 yıl
19. I. Abdülhalim Çelebi (ö. 1090/1679)	1077/1666	13 yıl
20. II. Hacı Bostan Çelebi (ö. 1117/1705)	1090/1679	27 yıl
21. I. Mehmed Sadreddin Çelebi (ö. 1123/1711)	1117/1705	7 yıl
22. IV. Mehmed Ârif Çelebi (ö. 1159/1746)	1123/1711	36 yıl
23. II. Hacı Ebûbekir Çelebi (ö. 1199/1785)	1159/1746	40 yıl
24. Hacı Mehmed Emin Çelebi (ö. 1230/1815)	1199/1785	31 yıl
25. Mehmed Said Hemdem Çelebi (ö. 1275/1859)	1230/1815	45 yıl
26. II. Mahmud Sadreddin Çelebi (ö. 1299/1881)	1275/1859	23 yıl
27. İbrâhim Fahreddin Çelebi (ö. 1299/1882)	1299/1881	8 ay
28. Mustafa Saffet Çelebi (ö. 1305/1887)	1299/1882	8 ay
29. Abdülvâhid Çelebi (ö. 1325/1907)	1305/1887	20 yıl
30. II. Abdülhalim Çelebi (birinci defa) (ö. 1344/1925)	1325/1907	3 yıl
31. Veled Çelebi (İzbudak) (ö. 1950)	1328/1910	9 yıl
32. II. Abdülhalim Çelebi (ikinci defa)	1337/1918	1 yıl 4 ay 16 gün
33. Âmil Çelebi (ö. 1339/1920)	1338/1919	7 ay 25 gün
34. II. Abdülhalim Çelebi (üçüncü defa) (ö. 1344/1925)	1339/1920	4 yıl 2 ay 22 gün
35. Mehmed Bâkir Çelebi (ö. 1363/1944)	1343/1925	19 yıl
36. Semsülvâhid Çelebi (ö. 1971)	1363/1944	1 yıl

de" denirdi. Mevlevîlik'te mübarek kabul edilen on sekiz sayısına telmihen mutfakta on sekiz tür hizmet alanı vardı. Mevlevîhânenin maddî ve mânevî yönlerden hizmetine bakan dedelere dergâh zâbitanı denirdi. Matbah-ı şerifteki çilekeş canların eğitimi başta aşçı veya sertabbâh dede (Konya Dergâhı'nda sertarik) olmak üzere kazancı dede, meydancı dede ve bulaşıkçı dedelerin sorumluluğundaydı. Şeyhten sonra en büyük âmir konumundaki aşçı dede dervişlerin eğitiminin yanı sıra tekkenin giderlerine bakmakla da görevliydi. Yemek pişirmekle ilgisi bulunmayan aşçı dedeye bu ad sorumlusu olduğu matbah-ı şerife izâfeten verilmişti. Aşçı dedenin yardımcılığını yapan kazancı dede canların terbiyesinden sorumlu idi. Halife dede mutfağa yeni girenlere (nevni-yaz) yol-erkân öğretir, onları yetiştirirdi. Dergâhtaki meydan hizmetlerine bakmak, aşçı dedenin emirlerini canlara ve diğer dedelere tebliğ etmek, yemek ve mukabele zamanlarını bildirmek, şeyh postunu semâhânedeki yerine sermek ve kaldırmak meydancı dedenin görevleri arasındaydı.

Aynı zamanda bir mûsiki ve edebiyat okulu olan mevlevîhânedeki neyzenbaşı ve kudümzenbaşı ile mesnevîhan önemli görevlilerdi. Mukabelede okunacak âyin âyinhanlara onlar tarafından tâlim ve meşkedilir, neyzenler yine onlar tarafından yetiştirilir ve kendilerine usul öğretilirdi. Mukabele sırasında mutripleri neyzenbaşı, âyinhanları da kudümzenbaşı birlikte yönetirlerdi. Mesnevîhanlık ise tefsir, hadis, kelâm, fıkıh, tasavvuf, felsefe tarihi,

dinler ve mezhepler tarihi, şiir ve edebî tenkit gibi dallarda bilgi sahibi olmayı gerektiren bir makamdı ve mesnevîhanın uygun gördüklerine *Meşnevî* şerhi icâzeti verme yetkisi vardı. Türbe-i şerifin bakımından sorumlu türbedar dergâh zâbitanı arasında önemli bir kişiydi. Mevlevîhânelerin kapıları ramazan dışında akşam ezanında kapatılır, sabah ezanı okunurken açılırdı. Kapıyı kapatma ve açma görevi bevâb dedeye aitti. Mevlevîhâne vakfiyelerinde bunlardan başka imam, müezzin, hatip, hâfız, müderris, na'than, kayyum, ferrâş, kâtip gibi hizmet karşılığında ücret alan görevliler de zikredilmektedir. Tekke gelirinin bir kısmı mütevellye maaş olarak verilir, bir kısmı tekkenin bakım ve onarımına, bir kısmı derviş ve misafirlerin yiye içmesine, kalan da hizmetlilere ödenirdi. Vakfiyeye göre şeyh de tekkeyi yönetmekle görevli bir memur konumundaydı. Tekke zâbitleriyle hücrenişin dedelere ve canlara dergâhın gelirinden elbise yaptırılır, düzenli aralıklarla kahve, şeker, kömür vb. dağıtılır ve görev ve derecelerine uygun aylık (niyaz) verilir. Tekke sakinleri sabah ve akşam yemeklerini meydân-ı şerifte veya somat-hânedeki yerken hastaların yemekleri hücrelerine gönderilirdi. Bütün dedeler ve canlar bekâr olmak şartıyla tekkede yatıp kalkarlardı.

Âdâb ve Erkân. Mevlevîlik'te seyrü sülûk ve semâ âdâbı Sultan Veled ve Ulu Ârif Çelebi devrinden itibaren tarikatın gelişme sürecine paralel biçimde oluşmaya başlamış. Sakıb Dede'nin verdiği bilgiye göre de Pîr Âdil Çelebi zamanında ku-

rallara bağlanmıştı (*Sefîne*, I, 134). Mevlevî âdâb ve erkânına dair ilk kaynaklardan Divane Mehmed Çelebi'nin *Tarîkatü'l-ârifîn* adlı risâlesi semânın sembolik özelliklerini ve bazı Mevlevî âdâbını açıklamasıyla ve XVII. yüzyılda İsmâil Rusûhî Ankaravî tarafından kaleme alınan *Risâle-i Muhtasara-i Müfide* ile *Minhâcû'l-fukarâ* sülûk âdâbına geniş yer vermesiyle Mevlevîlik tarihinde önemli bir konuma sahiptir (bk. bibl.). Önceleri Nakşî iken daha sonra Mevlevîliğe intisap eden Kösec Ahmed Dede *et-Tuḥfetü'l-behiyye*'sinde zamanının Mevlevî erkânını kayda geçirmiş, Şeyh Galib de bu esere bazı ilâve ve eleştirilerini katarak bir şerh yazmıştır. Mevlevî âdâb ve erkânını kısmen içeren bir kadim kaynakların yanı sıra son döneme kadar dergâhlarda uygulanan erkân bütün ritüelleriyle çok kapsamlı bir eğitim sistemi halini almıştır.

Mevlevîlik'te tarikatın esası aşk, mârifet ve hizmettir. Tarikata girmek isteyen tâlip, gusûl abdesti aldıktan sonra muhip veya çilekeş can olmak için şeyhe gelir, şeyh onun muhiplik müracaatını kabul ederse başını çekip dizine koyar, sikkelerini giydirir, tekbir getirir ve her ikisi de Fâtîha'yı okuduktan sonra birbirlerinin sağ elini aynı zamanda tutup kaldırarak parmaklarının üzerini öperlerdi (görüşme). Ankaravî'ye göre bunun ardından tâlibin saçından ve bıyığından Mevlânâ'nın öğrettiği gibi birkaç kıl kesilmektedir. Böylece neyniyaz adıyla muhibbân arasına katılan tâlip şeyhin görevlendirdiği dededen tarikat âdâbını öğrenmeye başlardı. Dergâhta kalmaya mecbur olmayan muhip isterse yalnız semâ ve mukabeleye katılmak için dergâha gelirdi. Muhibbân arasında istidatlarına göre ney üflemeyi, na't, âyin ve ilâhî söylemeyi belleyenler, *Meşnevî* okuyanlar, icâzet alıp destar sarmaya hak kazananlar, yahut tarikattaki hizmetine karşılık destar sarmak için icâzet verilenler çoktu. Çilekeş canlar gibi binbir gün çile çıkarmayan muhiplerin tarikat içinde herhangi bir mecburiyetleri bulunmamaktaydı. Tekkeye gelişlerinde hırka ve sikke giymek veya ileride dede olmak için ikrar verip çileye soyunmak kendi iradelerine bağlıydı. Bu itibarla tarih boyunca devlet ve ticaret adamlarından, ilim ve sanat erbabından birçok kimse muhibbân zümresine dahil olmuştur.

Tarikatta çilekeş can olmak isteyen tâlip ise binbir günlük bir riyâzet sürecine tâbi tutulurdu. Ancak Mevlânâ mûsiki ve semâi sülûke esas kabul ettiğinden ve çalışmak en kutsî vazife olduğundan riyâzet

Mevlânâ Dergâhı önünde bir semâ gösterisi

Mevlevî dervişleri

hizmet şeklinde idi. Dergâhta bir tür hizmet çilesiyle nefsini tasfiye etmeye girişen çilekeş can, matbah kapısının yanındaki saka postunda üç gün murakabe vaziyetinde oturur ve diğer matbah canlarını seyreder, çileye soyunmaya ikrar verirse on sekiz gün süreyle ayakçılık hizmetine verilir. Hizmet sonunda uygun görülürse, dergâha geldiği ilk elbiseyi çıkarıp tennûre giyer ve böylelikle matbah canı olurdu. Can, Mevlevî çilesinin başladığı matbah-ı şerifin dedelerinin yönetimindeki pazarcılıktan çamaşırcılığa, buluşukluktan helâ temizliğine kadar on sekiz değişik hizmet türünü yerine getirirdi. Çilekeş canlar bu hizmetlerin yanında kabiliyetleri oranında semâ meşki ve sanat faaliyetlerine yönlendirilip saatçilik, aşçılık, mobilyacılık gibi dallarda meslek edinmeleri sağlanır. Doğu ve Batı dilleri öğretilip çeşitli ilim dallarında yetiştirilirler. Çilekeş canlar her ne sebeple olursa olsun çiledeyken bir defa dahi matbah-ı şerifin dışında geceleymezler, aksi takdirde çileyi kırması sayılıp yeniden başlatılırlardı. Çilesini tamamlayan can şeyhten (eğer Konya'da ise Şems Türbesi'ni ziyaret ettikten sonra çelebiden) evrâd ve ezkâr dersi alır ve hücre sahibi dede olurdu.

Her Mevlevî'nin bilmesi gerekli hafî ve devranî zikir olan semâ, binbir günlük eğitimin önemli konularından birini teşkil ediyordu; zira semâ meşki almadan sikke giyilmezdi. Meşk veya semâ çıkarmak için muhip ve çilekeş canlar semâ dedesinin nezâreti altında ve çivili tahta üzerinde semâyı öğrenir, böylece mukabeleye katılmak için hazır hale gelirlerdi (bk. MEVLEVÎ ÂYİNİ). Semâ mukabelesi içten söylenen "Al-" hecesiyle sağ ayağın kaldırılması ve "-lah" hecesiyle devrin tamamlanıp ayağın yere değiştirilmesi sek-

linde yapılırdı. Gündüzleri öğle, geceleri yatısı namazlarından sonra ve tekkesine göre farklı günlerde icra edilen semâ âyininden önce mesnevîhan tarafından *Meşnevî* dersi verilip dervişler tasavvufî aşk ve mârifete ulaşmaları için irşad edilirdi. Dedelerle matbah canları dergâh mescidinde sabah namazından sonra yapılan ve Mevlevîlik'te esmâ olmadığı için sadece ism-i celâl zikredilen zikir âyinine katılırlardı. Tekkelerde perşembe ve pazar geceleri yapılan zikirlerde aşırı cezbe hallerine izin verilmez, zikir halkası meydanıcı dede tarafından düzen altında tutulurdu. Sabah zikirinden sonra meydân-ı şerife geçilir ve kahvaltının ardından murakabeye girilirdi. Yemekler dervişlere somathâne denilen mekânda kazancı dedenin niyaz ve gülbanka kapağını açtığı kazandan dağıtılır, belli bir âdâb içinde bitirildikten sonra herkes başlangıçtaki gibi tuza banıp tadararak ve sofrayla görüşerek (sofrayı hürmetle öperek) şeyhle beraber kalker, geldiği usulle somathânenen çıkardı.

Mevlevîler'de ölüm haline gelen kişinin yanında ism-i celâl çekilmesi âdettendi. Şeyh veya halifelerin naaşı matbah-ı şerifte İtrî'nin segâh âyîn-i şerifi okunarak yikanırdı. Cenazeye, şeyh ve iki derviş tarafından kabre indirildikten sonra sikkesi giydirilir ve hırkası örtülüp sağ yanına hilâfetnâmesi konulurdu. Telkin ve tezkiye olmaz, önce ism-i celâl, zikri idare edenin gülbanginden sonra da "hûuu ..." çekilir ve baş kesilerek törene son verilir.

Mevlevîlik, tarih boyunca halk tabakalarından devlet adamlarına kadar toplumun her kesiminden insanların mânevî hayatı üzerinde etkili olmuş, birer güzel sanatlar akademisi gibi çalışan Mevlevî dergâhlarından birçok âlim, ârif ve kâmilin yanı sıra Türk kültür ve sanatının en önemli temsilcileri yetişmiştir. Klasik Türk müzikisinin büyük bestekârlarından birçoğunun, şuarâ tezkirelerinde yer alan tarikat ehli 320 divan şairinden 220'sinin Mevlevî kökenli olması (İsen, s. 216), bu tarikatın Türk sanat ve kültürüne yaptığı etkiye somut bir örnektir. Mevlevîler arasında Konya Mevlânâ Müzesi'ndeki 677 (1278-79) tarihli en eski *Meşnevî* nüshasının hattatı Mehmed b. Abdullah el-Konevî'den Mevlevî sikkesi biçiminde istif edilmiş "Ya Hazret-i Mevlânâ" levhasıyla meşhur Mehmed Suûd el-Mevlevî'ye (ö. 1948) kadar Kütahyalı Mehmed Dede, Nakkaşzâde Ahmed Tâib ve Sıdkî Dede gibi tanınmış hattatlar ve özellikle XVII. yüzyılın başlarında önemli Mevlevî kay-

naklarından olan *Menâkıb-ı Sevâkıb*'in minyatürlerini yapan ustalar gibi mahir nakkaşlar çıkmıştır. XVIII ve XIX. yüzyıllarda İstanbul mevlîhâneleri âdeta birer konservatuvara dönüşmüş ve klasik Türk müzikisinin en parlak simalarına okul görevi yapmıştır. Bunlar arasında Ali Nutkî, Osman Selâhaddin, Kutbünnâyî Osman, Selim, Abdülbâki Nâsır, Hamâmîzâde İsmâil, Ahmed Celâleddin, Zekâî, Fahreddin dedelerle İtrî, III. Selim ve Rauf Yektâ Bey sayılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, tür.yer.; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, I, 322-323; Fâtih Mehmed II Vakfiyeleri (nşr. Vakıflar Umum Müdürlüğü), Ankara 1938, s. 259-260; Divane Mehmed Çelebi, *Tarikatü'l-Ârifîn* (nşr. Mustafa Cıpan, *Divâne Mehmed Çelebi* içinde), Konya 2002, s. 72-78, 109-113; Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ*, Kahire 1256, s. 11-76; Sâkıb Dede, *Sefîne*, I-III; Kösec Ahmed Dede, *et-Tuhfetü'l-behiyye fi tarikati'l-Mevleviyye*, İÜ Ktp., AY, nr. 3905; Esrâr Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye* (nşr. İlhan Genç), Ankara 2000; Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 74^b-77^a, 148^a-169^b; Ali Nutkî Dede – Abdülbâki Nâsır Dede, *Defter-i Dervîşân*, Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1194 (1. bölüm); İSAM Ktp., nr. 18112 (2. bölüm); Sahih Ahmed Dede, *Mevlevîlerin Tarihi* (nşr. Cem Zorlu), İstanbul 2003; Ali Enver, *Semâhâne-i Edeb*, İstanbul 1309; Mehmed Ziyâ, *Yenikapı Mevlîhâneleri*, İstanbul 1329; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, I, 80, 300-320; Muhtittin Celâl Duru, *Tarihî Simalardan Mevlevî*, İstanbul 1952; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* (İstanbul 1953), İstanbul 1983, s. 244-273, 329-364; a.mlf., *Mevlevî Âdâb ve Erkânı*, İstanbul 1963; a.mlf., "Konya'da Mevlânâ Dergâhının Arşivi", *İFM*, sy. 1-4 (1955-56), s. 156-178; a.mlf., "Mevlevîlik", *İA*, VIII, 165-169; Âsaf Hâlet Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, İstanbul 1957; a.mlf., "Mevlevî Terbiyesi", *TY*, sy. 248 (1955), s. 195-199; sy. 249 (1955), s. 275-278; sy. 250 (1955), s. 357-362; sy. 251 (1955), s. 441-446; Şehabettin Uzluk, *Mevlevîlikte Resim, Resimde Mevlevîler*, Ankara 1957; Süheyl Ünver, "Osmanlı İmparatorluğu Mevlîhâneleri ve Son Şeyhleri", *Mevlânâ Göldestesi*, Konya 1964, s. 31-39; Ş. Bârihüdâ Tanrıkorur, "Türk Kültür ve Mimarlık Tarihinde 'Mevlevîhâne'nin Yeri ve Önemi", 3. *Millî Mevlânâ Kongresi (Tebligler)*, Konya 1989, s. 61-71; a.mlf., *Türkiye Mevlîhânelerinin Mimarî Özellikleri* (doktora tezi, 2000), SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, I-III; Ali Haydar Bayat, "Hüsn-ü Hat San'atında Mevlevîlik ve Mevlevîler", 4. *Millî Mevlânâ Kongresi (Tebligler)*, Konya 1991, s. 81-111; W. C. Chittick, "Rûmî and the Mawlawiyyah", *Islamic Spirituality* (ed. Seyyed Hossein Nasr), New York 1991, s. 102-125; Ahmet Yaşar Ocak, "Türk Tarihinde Merkezî İktidar ve Mevlevîler (XIII-XVIII. yüzyıllar) Meselesine Kısa Bir Bakış", *II. Milletlerarası Osmanlı Devletinde Mevlîhâneler Kongresi (Tebligler)*, Konya 1996, s. 17-22; Christoph K. Neuman, "19. Yüzyıla Girenken Konya Mevlevî Asitanesi ile Devlet Arasındaki İlişkiler", *a.e.*, s. 167-179; Mustafa İsen, *Öte-*

lerden Bir Ses: *Divan Edebiyatı ve Balkanlar'da Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara 1997, s. 214-220; Baha Tanman, "Kılıç Kuşanma Törenlerinin Eyyüp Sultan Külliyesi ile Yakın Çevresine Yansımaları", *II. Eyyüp Sultan Sempozyumu (Tebliğler)*, İstanbul 1998, s. 82; Hüseyin Top, *Mevlevî Usul ve Adabı*, İstanbul 2001; Feridun Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2001, s. 133-149; Nilgün Açık, *Eski Türk Edebiyatında Mevlevîlik Etkisi ve Mevlevî Şairleri* (doktora tezi, 2002), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Sezaî Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, İstanbul 2003, s. 37-324; H. Zübeyr Koşay, "Mevlevîlik'te Matbah Terbiyesi", *TY*, sy. 27 (1927), s. 280-286; Ekrem Işın, "İstanbul'un Mistik Kültüründe Mevlevîhaneler, Yeni Kapı Mevlevîhanesi", *İstanbul*, sy. 4, İstanbul 1993, s. 119-131; a.mlf., "Mevlevîlik", *DBİst.A*, V, 422-430; Resuhi Baykara, "Mevlânâ Tekkesi Teşkilâtı Nasıldı?", *Tarih-Cografya Dünyası*, II/12, İstanbul 1959, s. 478-479; H. Ritter, "Neue Litteratur über Maulânâ Calâluddin Rûmî und seinen Order", *Oriens*, XIII-XIV (1961), s. 342-354; F. Nafiz Uzluk, "Mevlevî Hilâfetnameleri", *VD*, IX (1971), s. 384-412; G. W. Gawrych, "Şeyh Galib und Selim III: Mevlevism and the Nizam-i Cedid", *IJTS*, IV/1 (1987), s. 91-114; Nejat Göyünç, "Osmanlı Devletinde Mevlevîler", *TTK Belleten*, LV/213 (1991), s. 352-360; A. Nezih Galitekin, "İsmail Rusûhî Ankaravî ve Risâle-i Muhtasara-i Müfide-i Usul-i Tarikat-ı Nâzenin", *Yedi İklim*, VIII/56, İstanbul 1994, s. 89-95.

BARİHÜDA TANRIKORUR

MEVLİD

(المولد)

İslâm edebiyatı ve sanatında
Hz. Peygamber'in
doğum yıl dönümünde
yapılan törenlere verilen isim;
bu törenlerde okunmak üzere
yazılmış eserlerin ortak adı.

Sözlükte "doğum yeri ve zamanı" anlamına gelen *mevlid* kelimesi, Hz. Peygamber'le ilgili asıl kullanımı yanında zamanla tasavvuf çevrelerinde Mısır başta olmak üzere Arap dünyasında velîlerin doğum yıl dönümlerini de kapsayacak şekilde geniş bir anlam kazanmıştır. *Mevsim* kelimesi de Arap ülkelerinde hem mevlidi hem diğer bayram kutlamalarının ifade eden geniş bir mânâ taşır.

Resûl-i Ekrem, İslâm tarihçilerinin çoğuna göre Habeşistan'ın Yemen valisi Eb-rehe'nin Kâbe'yi yıkmak üzere Mekke'ye saldırdığı ve Fil Vak'ası denilen olayın meydana geldiği yıl doğmuştur. Bu hususta görüş ayrılığının bulunmadığı rivayet edilir. Araplar'da "nesi" geleneğini göz önüne alırlar göre bu tarih milâdî 569, diğerlerine göre ise 570 veya 571'dir. Yi-ne genellikle kabul edildiğine göre Rebîü-

levvel ayının 12'sinde ve gündüz dünyaya gelmiştir. O yıl ilkbahar mevsimine rastlayan bu ayın iki, sekiz, on veya on yedinci gününde doğduğuna dair rivayetlerle sabaha karşı dünyaya geldiğine dair rivayetler de vardır (İbn Kesîr, I, 198-203; Şâmî, I, 401-405; *DîA*, XIII, 71). Doğumun pazartesi günü olduğu ise daha sahih rivayetlere dayanmaktadır (aş. bk.). Ayrıca doğum gününün milâdî takvime göre 20 Nisan'a denk geldiği söylendiği gibi bunun doğru olmadığını ileri sürenler de bulunmaktadır (İbn Kesîr, I, 201; Şâmî, I, 405).

Hz. Peygamber'in sağlığında onun doğum yıl dönümü kutlanmadığı gibi Hulefâ-yi Râşidîn dönemiyle Emevî ve Abbâsî devirlerinde de mevlidle ilgili bir uygulamaya rastlanmamaktadır. Esasen ilk iki halife zamanında fetih hareketleriyle uğraşılması, son iki halife döneminde iç karışıklıkların hüküm sürmesi ve Emevî ile Abbâsî yönetimlerinde de Resûlullah soyuna destek anlamına gelecek olması sebebiyle böyle bir kutlamaya şartlar uygun değildi. Mısır'da Şii Fâtımî Devleti kurulunca, soyundan geldiklerini söyledikleri Hz. Peygamber'in doğum yıl dönümü Muiz-Lidînillâh döneminden (972-975) itibaren resmen kutlanmaya başlanmıştır. Bunun yanında Hz. Ali, Fâtıma, Hasan, Hüseyin ve o günkü halifenin mevlidleriyle (mevâlid-i sitte) receb, şâban ve ramazan aylarındaki kandiller, ramazan ve kurban bayramlarıyla diğer bazı kutlamalar bu dönemde zengin bir şölen geleneği oluşturmuştur (bk. İbnü't-Tuveyr, s. 211-223).

Fâtımîler zamanındaki törenlerde önceden gerekli hazırlıklar yapılır, rebîülevvel ayının 12. gününde sabahtan başlamak üzere öğleye kadar 300 tepsi helva kâdilkudât ve dâidduât başta olmak üzere kurrâ, hatipler ve diğer görevlilere dağıtılırdı. Halifenin öğle namazını kılmasının ardından kâdilkudât ve diğer görevliler topluca Ezher Camii'ne gider, burada hatim okunduktan sonra "manzara" adı verilen tören yerine geçerlerdi. Kahire valisi düzeni sağlamak üzere önceden yerini alırdı. Halife de maiyetiyle birlikte gelir, önce kâdilkudâtı, ardından sâhibülbâbı ve daha sonra diğerlerini selâmlardı. Tören Kur'an tilâvetiyle başlardı; ardından sırasıyla Enver (Hâkim), Ezher ve Akmer camileri hatipleri birer hutbe okuyup halife için dua ederlerdi. Bu sırada kurrâ tilâvetini sürdürürdü. Hutbelerden sonra halife törendekileri tekrar selâmlayınca resmî kutlama tamamlanmış olurdu. Diğer beş mevlid de bu şekilde kutlanırdı (a.g.e.,

s. 217-219; Kalkaşendî, III, 576; Makrîzî, I, 433). Bu kutlamaların üst düzey görevlilerin katıldığı bir devlet töreni çerçevesinde yapıldığı ve halkın geniş bir katılımının olmadığı anlaşılmaktadır (Shinar, s. 373). Özellikle Sünnî çoğunluğun kutlamalara iştirak etmediği bilinmektedir (*ER*, IX, 292). Fâtımîler zamanında Hz. Peygamber'in ve Ehl-i beyt'in doğum yıl dönümlerinin kutlanması dinî hassasiyet yanından siyâsî meşruiyet açısından da önem taşıyordu. Halifeler üzerinde geniş nüfuzu bulunan ve yönetime hâkim olan Bedr el-Cemâlî'den sonra onun yerine vezir olan oğlu Efdal, Halife Müsta'fî-Billâh zamanında (1094-1101) Hz. Hasan ve Hüseyin'in mevlidleri dışındaki dört mevlidi yasaklamış, ancak Efdal'in ölümüyle vezirliğe gelen Me'mûn el-Batâihî, Âmir-Biahkâmillâh devrinde 517 (1123) yılında bu törenleri tekrar başlatmıştır.

Eyyübîler zamanında birçok bayram ve tören kaldırıldığından mevlide de özen gösterilmediği ve halkın bunu evlerinde kutladığı anlaşılmaktadır. Ancak Selâhaddin-i Eyyübî'nin kayınbiraderi Erbil Atabegi Begteginli Muzaferüddin Kökböri (1190-1233) mevlidi büyük törenlerle yeniden kutlamaya başlamıştır. Sibt İbnü'l-Cevzî'nin bir kutlama sırasında 5000 koyun, 10.000 tavuk, 100 at kesilmiş, 100.000 tabak yemek ve 30.000 tepsi helva dağıtıldığını kaydetmesi törene katılanların sayısı hakkında bir fikir vermektedir. Ulemâ ve tasavvuf ehlinin ileri gelenleri bu törenlerde hazır bulunur, Kökböri kendilerine hil'atler giydirdi ve hediyeler verirdi. Süfîler de öğle vaktinden fecre kadar zikir ve semâ meclisleri düzenlerdi. Hankahta 800-1000 kadar süfî toplanır, Kökböri de aralarında yer alırdı. Her yıl mevlid törenleri için harcanan paranın 300.000 dinarı bulduğu kaydedilmektedir (*Mir'âtü'z-zamân*, VIII, 681, 683; Süyûtî, s. 43-44; Şâmî, I, 439-440). İbn Hallikân muharremden başlamak üzere rebîülevvel ayına kadar Bağdat, Musul, Cezîre, Sincar, Nusaybin gibi şehirlerle Acem memleketlerinden Erbil'e birçok fakih, süfî, vâiz, kurrâ ve şairin akın ettiğini belirtir. Törenlerin yapılacağı yerde sultan, ümerâ ve devletin diğer ileri gelenleri için her biri dört veya beş bölümden meydana gelen yirmi kadar ahşap barınak (kubbe) yapılarak safer ayı başlarının süslenir, hepsine ayrı ayrı çalgıcı ve şarkıcılarla gölge oyunu oynatan gruplar yerleştirilirdi. Kökböri her gün ikindi namazından sonra barınakları dolaşır halkın da katıldığı eğlenceleri seyrederdi. Hz. Pey-